

ISSN 1392-8295

UK
Uniwersytet
Jana Kochanowskiego w Kielcach

mokslo darbai transactions

RESPECTUS PHILOLOGICUS

2015 Nr. 27 (32)

III. MŪŠŲ VERTIMAI / NASZE PRZEKŁADY

Patrikas Seriot, Elena Bulgakova, Andreja Eržen

Šveicarija, Lozanos universitetas

LIAUDIES LINGVISTIKA IR PSEUDOMOKSLININKAI¹

Jeį XIX amžiaus pabaigoje matome, kaip daugėja universaliosios kalbos, tai XXI amžiaus pradžioje, priešingai, esame Balkanų ir Rytų Europos naujų valstybinių kalbų gausėjimo liudininkai. Šios naujosios kalbos davė impulsą atsirasti romantiškai ideologijai, kuriai neginčijama dogma yra lygtis kalba = nacija. Tačiau diskursą apie kalbą šiandieninėje Rytų ir Balkanų Europoje sudėtinga apibūdinti vien tik romantiniu principu. Kai kurios kryptys, kartais susiformavusios oficialiojo mokslo užribyuose, kartais – jo centre, skleidžia stebinančias, tiek fantastines, tiek liaudiškas teorijas, kurių pagrindas – noras atsisakyti kalbų įvairovės modelio, grindžiamo viena bendrąja prokalbe. Tokia būtų radikaliuoju autochtonizmu besiremianti „kriptolingvistika“, kuri dažniausiai užsiima vienos kalbos morfemų išskaidymu-perstatinėjimu (dekompozicija-rekompozicija) kitos kalbos morfemomis, kuri jai atstotų metakalbą. Tikslas – įrodyti „nacijos“, kuriai priklausoma, kalbos pirmumą ir senumą. Tačiau „naujoji paradigma“ nėra tokia ir nauja, jos pėdsakai aptinkami Europoje nuo pat Renesanso epochos, o vėliau – XVIII ir XIX amžiais, pvz., Prancūzijoje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: pseudomokslas, jausmas, nacionalizmas, autochtonizmas, Rytų ir Balkanų Europa.

Būsimo proletkulto teoretikas A. Bogdanovas (1873–1928) *Raudonojoje žvaigždėje* (1908) vaizduoja marsiečius, kurie Marso planetoje įvykdo socialistinę revoliuciją, taip pagaliau išsilaisvina iš savųjų tarmių ir nuo tada kalba tik viena, harmoninga ir tobula kalba, kuri adekvačiai *nusako*, o gal tiksliau *pavadina* realią tikrovę. XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje šimtai universaliosios kalbos projektų palaikė esperanto išradėjo L. Zamenhofo svajonę – atkeršyti Babeliui, sujungti tai, ką Dievas buvo išskaidęs, užpildyti ženklų, kuris mus išskirtų iš visumos ir padarytų skirtingais nuo kitų², nebuvimo spragą.

XXI-ojo, tariamai globalizacijos amžiaus, pradžioje visa tai stebėtinai pasikeitė. Be abejo, todėl, kad jau niekas nekuria universalios kalbos, nes tą vaidmenį jau seniai atlieka anglų kalba. Įsivyravo kita, tariamoji antropologija, kitokia žmonijos vizija: žmonės nėra vien tik šnekančios, bet visų pirma – kalbančios būtybės. Lingvistinė ekologija, remdamasi gamtoje nykstančiomis rūšimis, teigia: „sustabdykime kalbų mirtį“. Taigi pasaulyje yra vieta, kur kalbos toli gražu neišnyksta, o priešingai, auga kaip grybai po lietaus. Rytų, Centrinėje ir Balkanų Europoje pastaraisiais metais kalbų rinkoje pasirodė nauji objektai. 2006 m. birželį Juodkalnijos parlamentas, vos tik paskelbus jos nepriklausomybę, priima deklaraciją, tvirtinančią, kad „Juodkalnijos kalba yra juodkalniečių“ (*crnogorski jezik*). Bet juk ne visi Juodkalnijos kalbininkai pripažįsta,

¹ SÉRIOT, P., BULGAKOVA, E., ERŽEN, A., 2008. *Pratiques: linguistique, littérature, didactique*, 139–140, 149–162. Prieiga <http://pratiques.revues.org/1220>. Verstos pasirinktos ištraukos.

² Apie žmonių visuomenės tariamą įvaidį šios epochos universaliųjų kalbų projektuose žr. Michea 1979.

kad ši, vis dėlto oficialioji, šalies kalba, skiriasi nuo serbų kalbos. Priešingai, slovaku vyriausybė pripažįsta, kad egzistuoja rusėnų kalba (*rusynska mova*), kuri skiriasi nuo ukrainiečių kalbos, tačiau ukrainiečių vyriausybė to nepripažįsta (plg. Seriot 2006).

Europos rytuose nepagrįstai išpučiamas diskursas apie kalbą, kaip kolektyvinio identiteto pagrindą ir nepriklausomos valstybės egzistencijos politinį pagrindimą. Šis straipsnis, Lozano universiteto mokslininkų ekipos kolektyvinis darbas, būtent ir palies vieną, mažai žinomą šio diskurso apie kalbą pusę – pseudomokslininkų liaudies lingvistiką.

Tekstynų gausu, kaip ir naujų, susikūrusių iš naujų ar senųjų imperijų, nuvargintų karo bei nesibaigiančių valstybės sienų perdalijimų, Rytų Europos valstybių identiteto nestabilumo. Iš šių tekstynų mes pasirinkome temą – atrasti fantastinės etimologijos žaidimo principu susikurtus šlovingus protėvius. Šioje tyrimo studijoje negalima sakyti, kad šie tekstai *reprezentatyvūs*, paprasčiausiai jie egzistuoja kaip tokie, juos skaito, komentuoja, parduoda knygynuose, kartais komentuoja televizijoje.

Tekstynų autoriai, priklausomai nuo šalies, yra paprasčiausiai kuoktelėję marginalai arba universiteto žmonės, kurie jau pažinę skaitomumo sėkmę. Kad pavieniai, apsėsti tylaus suokalbio idėjos maniškai svajotojai, nesvarbu, ar jie būtų mokslininkai mėgėjai ar aistringi patriotai, pamišėliai dėl kalbos ar politinių projektų tarnybos dėstytojai, kuria ir propaguoja lingvistinio identiteto mitus, juos pristato kaip mokslinius atradimus, toks faktas pats savaime nėra naujas. Beskaitydami jų išvedžiojimus, susijusius tik su jais pačiais, pavargtume labai greitai, jei ne stulbinantis tematikos panašumas tarp tų pavienių, vienas kito nepažįstančių, o kartais gyvenančių labai toli vieni nuo kitų, tyrinėtojų. Ar nenuviltina

taip, kad žmonės, pilantys paplavas ant savo kaimynų, iš tikrųjų kalba tą patį, ką ir kaimynai, apie tą patį skausmą, tą patį norą būti pripažintu, gerbtinu, vertinamu? Šis darbas ir skiriamas atstatyti tokio teksto prototipą.

Beliška surasti tinkamą žodį tokiam keistam diskursui apie kalbą pavadinti: marginalioji, nacionalistinė, etninė lingvistika? Tiktų ir revizionistinė lingvistika, jei tik šis žodis neturėtų tiek daug konotacijų. Pasirinksiu „naujos paradigmos lingvistiką“, pagal plačiai paplitusios srovės Suomijoje ir Estijoje pavadinimą, kurios tikslas yra paneigti istorinę-lyginamąją gramatiką (tvirtinančią, kad vengrų ir suomių kalbos turi bendrą kilmę) ir teigti, kad ryšiai tarp švedų ir suomių kalbų yra ženkliai tvirtesni ir daug autentiškesni (plg. Smit 2001).

Dar lieka išsiaiškinti, kodėl tam tikru momentu žmonės pradeda tikėti mokslininkų pasakėčiomis. Apskritai tokie kildesni tekstai nėra valstybinės propagandos vaisius, juk niekas neverčia šių pseudomokslininkų rašyti tai, ką jie rašo, nėra jokio spaudimo tai daryti, už tai juk jų niekas nežada pakelti akademinės karjeros laipteliu, iš to jie negauna jokios asmeninės naudos. Jie tuo *tiki* patys, štai kur slypi gili identiteto kančia.

Tekstynams parinkti lingvistiniai tekstai, sudėlioti taip, kaip ir *Fantastinės lingvistikos* rinkinio leidėjų (Auroux *et al.* 1983). Marginalioje srityje, priklausančioje tiek fantastinei, tiek ir liaudies lingvistikai, abu terminai neatsiejami vienas nuo kito. Bet čia ypatinga situacija: fantastinę lingvistiką nebūtinai atmes institucijos, o liaudies lingvistika kartais būna ir mokslinio diskurso centre.

Rytų ir Centrinėje Europoje liaudies ir fantastinė lingvistika sudaro variantų visumą remiantis viena bendra matrica: variantai, kurių identiškai reikalavimai yra abipusiai išimtiniai. Tada manytina, kad

Slovėnijos protėviai kalbėjo venecijiečių kalba, kuri visiškai skirtinga nuo slavų kalbos, tai ta pati kalba, kaip etruskų ir baskų, bet Serbijos protėviai kalbėjo ilyrų kalba, kuri yra tokia pati, kaip etruskų ir baskų. Albanų protėviai kalbėjo ilyrų kalba, ta pačia, kaip ir etruskai bei baskai (o graikai sunaikino visus antikinės ilyriečių, t. y. albanų, civilizacijos pėdsakus). Ukrainiečių protėviai kalbėjo viena kalba, kuri davusi pradžią sanskritui, o vėliau ir etruskų kalbai. Ukrainiečiai esą vieninteliai tikrieji slavai (o rusai tėra tik totorių ir ugro-finų hibridinis konglomeratas), o serbai Balkanuose gyvenę nuo neatmenamų laikų, dar anksčiau už albanus, kurie yra Balkanuose taip pat nuo neatmenamų laikų, ankstesnių už graikus.

Išimtinumo diskursas turi nepaprastą ypatumą remtis absoliučiu argumentų panašumu. Anne-Marie Thiesse savo puikiame veikale *Nacionalinių identitetų sukūrimas. Europa XVIII–XX a.* (2001) parodo, kaip XIX amžiuje identitarinių kūrinių palyginamasis darbas (meno srityje ir liaudies tradicijose, nacionaliniuose kostiumuose, liaudies literatūroje ir t. t.) atskleidžia, kad „<...> nacionalinių identitetų kolektyvinės produkcijos rezultatas nėra vienintelė muliažinė forma, bet, kaip provokuojančiai teigia sociologas Orvaras Lofgrenas (1989), greičiau – savotiška amunicija “do-it-yourself”: „nacionalinės dvasios“ linksniuotųjų serija ir jų paruošimui būtinų procedūrų visuma. Šiandien jau gerai žinoma, kaip sudaryti simbolinių ir materialių elementų, kuriuos privalo turėti šio vardo verta nacija, sąrašą: ryšį su didžiaisiais protėviais nustatanti istorija, kalba, kultūros paminklai, folkloras, tipiškas kraštovaizdis ir garsios vietovės, savitas mentalitetas, oficialūs simboliai – himnas ir vėliava bei pikantiškos identifikuojančios detalės – kostiumai, nacionalinė virtuvė ar gyvūnas emblemoje“ (Thiesse 2001: 13–14).

Belieka detalai parodyti skirtumus tarp identitarinio diskurso vakarų Europoje XIX amžiaus pradžioje (surasti bendrus protėvius overniečiams ir normandams, siciliečiams ir pjemontiečiams) ir diskurso, kuris įsivyrąja Rytų ir Balkanų Europoje dviem amžiais vėliau (surasti skirtingus protėvius serbams ir kroatams, makedoniečiams ir bulgarams, rusėnams ir ukrainiečiams, moldavams ir rumunams).

1. Šamokslo teorija: jausmo lingvistika

Kartu su naujosiomis Rytų ir Centrinės Europos nepriklausomomis valstybėmis atsiranda ir naujos teorijos apie naciją ir jos kalbą, kurių tikslas – bendruomenės ankstyvosios, „pirminės“ istorijos perinterpretavimas. Toks požiūris išreiškia ir atsisakymą nuo marksistinės evoliucionavimo teorijos bei tų „jaunųjų nacijų“ intelektualų nusivylimo tomis nacijomis, kurias Hegelis vadino „istorinėmis“, pasekmę. Tame nacionalistiniame diskurse tai, kas sena, vertinama labiau, negu tai, kas nauja. Nacija privalo turėti ypatingą kalbą, kurios kilmė siekia neatmenamus laikus, lygiai taip pat, kaip ir senas tradicijas, paminklus, pasakas, tautines giesmes, tai, apie ką privalo sužinoti visas pasaulis.

Istorinių muziejų, kurie demonstruoja etnocentriškąją Rytų ir Centrinės Europos istorijos interpretaciją, gausa išreiškia susižavėjimą pačiais seniausiais mitais, nacionalinėmis relikvijomis. Tokiuose muziejuose nacionalinė praeitis pateikiama taip, kad nekiltų abejonių, jog, orumo aspektu, nacija, kuriai priklausoma, yra tokio paties lygio, kaip ir kitos „didžiosios“ nacijos. Taigi diskursas apie kalbą yra fundamentalioji to naujųjų valstybių legitimumo instrumento dalis.

Skleidėjai to, ką galima pavadinti jausmo lingvistika, jaučiasi nepripažinti

„oficialiojo mokslo“, tai juose sustiprina tylos sąmokslų teoriją ir jausmą, kad, jei jų idėjos yra atstumtos, vadinasi tai yra įrodymas, kad jos yra tikros“ (apie jausmo sąvoką plg. Angenot 1996). Oficialiąją kalbotyrą jie traktuoja kaip neefektingą, ją kaltina už tai, kad ji nepakeičia savo požiūrio net po nepriklausomybės. Šiuo požiūriu mums pasirodė tikslinga pateikti Ukrainos ir Slovėnijos, dviejų, viena nuo kitos įsikūrusių per 1500 km atstumu, šalių pavyzdžius, kuriuose, autoriai, visiškai nepažinodami vieni kitų, pasitelkia stebinančiai panašius argumentus:

Ukraina

Šiuolaikiniai tyrinėtojai nesiryžta peržiūrėti kai kurių disertacijų apie senovės istoriją (Ukrainos) (Gubernačuk 2002: 4).

Net Ukrainos nepriklausomybės laikais mūsų oficialusis mokslas nepakeitė savo požiūrio į protoukrainietiškus rašytinius paminklus, jis teigia, kad nėra jokio šaltinio, įrodančio senosios ukrainiečių kalbos kilmę (Ten pat: 65).

Literatūra

ANGENOT, M., 1996. *Les idéologies du ressentiment*. Montréal: XYZ.

AUROUX, S. et al., 1983. *La linguistique fantastique*. Paris: Denoël-Clims.

BOGDANOV, A., 1907. *Krasnaja zvezda: roman-utopija*. Trad. fr.: *L'étoile rouge; L'ingénieur Menni: romans utopiques*. Lausanne: L'Age d'Homme, 1985.

GUBERNAČUK, S., 2002. *Jak gul stolit', jak šum vikiv – ridna mova*. Kyjiv: Blic inform.

LÖFGREN, O., 1989. The Nationalization of Culture. In: *National Culture as Process*. Rééd. de *Ethnologica Europea*, XIX, 1, 5–25.

Oficialus ukrainiečių kalbotyros požiūris į ukrainiečių kalbos istoriją yra Rusijos santvarkos dominavimo ukrainiečių žemėse pasekmė (Ten pat: 77).

Slovėnija

Teorija, teigianti, kad slovėnai pasirodė VI amžiuje, yra atradimas. Istorikai kalba tik apie slavus. Net archeologai teigia, kad nėra archeologinių įrodymų (Tomažič 2003: 8).

Venecijiečių įrašai yra unikalūs dokumentai, parodantys, kad senoji slovėnų kalba yra pati seniausia Europoje. Europoje nėra kitos tokios senos nacijos, išskyrus graikus (Ten pat: 9).

Venecijiečiams kolonizavus Slovėnijos teritoriją apie 1200–1000 metus prieš mūsų erą prasideda slovėnų etnoso pradžia. Didžiausia tikimybė yra ta, kad venecijiečiai iš Slovėnijos bus atkeliavę į Italiją (Ten pat: 39).

Pripažinti kalbų tyrinėtojai tėra santvarkos išdresuoti asmenys (Verbovšek 2004: 171).

MICHEA, J.-C., 1979. Kial venkis esperanto? *Critique*, n° 387–388, 661–674.

SERIOU, P., 2006. Droit au nom et droit du nom: les Ruthènes sont-ils une minorité? *Slavica Occitania, Hommages à Roger Comtet*, n° 22, 207–233.

SMIT, M. DE, 2001. Uralists Against History. April 9, 2001. Available from: http://www.geocities.com/isolintu/Uralists_Against_History.htm.

THIESSE, A.-M., 2001. *La création des identités nationales. Europe 18e-20e s.* Paris: Seuil.

TOMAŽIČ, I., 2003. *Slovenske korenine*. Ljubljana: Samozaložba.

VERBOVŠEK, L., 2004. *Danes, iz včeraj za jutri*. Ljubljana: Jutro.